

³⁹ Розов В. Українські грамоти. – №10. – С.20.

⁴⁰ Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa 1257–1506 / Wyd. F.Piekosiński. – Kraków, 1879. – №XLVII. – S.57.

⁴¹ Ibid. – S.74–75.

⁴² Tęgowski J. Sprawa przyłączenia Podola do Korony Polskiej w końcu XIV wieku. – S.171.

На жаль, оригінал цього документа не зберігся. Публікація Я.Тенговського ґрунтується на копії другої половини XVIII ст., в якій копіст зробив латинську транслітерацію. Імена свідків подаємо за версією публікатора документа – Я.Тенговського. Дещо інакше вважає Т.Трайдос, який розділяє Гневомира Лютка на двох осіб, також окремою персоною виступає Готард, а от Печ і Франчко у нього є представниками родини бучацьких панів (див.: *Trajdos T. Kościół katolicki na ziemiach ruskich za panowania Władysława II Jagiełły (1386–1434)*. – Т.І. – Wrocław etc., 1983. – S.132). На жаль, автор не обґрунтував свої припущення щодо саме такого прочитання імен свідків.

⁴³ Груша А. Невядомая грамата Фёдара Карыятавіча за 1391 г. // Беларускі гістарычны агляд. – 2001. – Т.8. – Сшытак 1/2. – С.133–134.

⁴⁴ Źródła dziejowe. – Т.V: Lustracje królewskich ziem polskich Wołynia, Podola i Ukrainy z pierwszej połowy XVII wieku / Wyd. A.Jabłonowski. – Warszawa, 1877. – S.22. Свідків подано за копією XVII ст.

⁴⁵ Dunikowski J. O rodzie Świerczków na Rusi w wieku XV i początkach rodziny Dunikowskich // Miesięcznik Heraldyczny. – 1931. – №10. – S.222–223.

⁴⁶ Дата уточнена Я.Куртыкою в публікації 2008 р. (див.: *Kurtyka J. Wierność i zdrada na pograniczu. Walki o Braclaw w latach 1430–1437*. – S.704). У переліку подільських урядників подано дати 1438–1441 (див.: *Urzednicy podolscy XIV–XVIII wieku. Spisy* / Opr. E.Janas, W.Klaczewski, J.Kurtyka, A.Sochacka. – Kórnik, 1998. – S.63).

⁴⁷ Пашин С.С. Перемышльская шляхта второй половины XIV – начала XVI века. Историко-генеалогическое исследование. – Тюмень, 2001. – С.73. Дослідник відзначає, що у середині XV ст. один із представників родини чимало часу проводив на Поділлі.

⁴⁸ Див. біограму Ходка Чемеровича.

⁴⁹ Див.: Розов В. Українські грамоти. – №69. – С.126–127.

The article focuses on the rule of the Koriatovych Dukes on the territory of Podillia in the second half of the 14th century. Based on the available document sources the author analyzes a social structure, nomenclature, and presumable origin of the members of their social circles. The appendix includes biographical entries that cover the persons mentioned in the Koriatovych's documents.

О.О.Вінниченко*

КНЯЗІ І НЕКНЯЗІ: ПРО КНЯЗІВСЬКИЙ ТИТУЛ ЄЛОВИЦЬКИХ

У статті розглянуто шляхи формування «князівської легенди» волинського шляхетського роду Єловицьких, яка набула поширення у XVIII–XX ст. Відтворення історії князівського роду Кропоток-Єловицьких у XV–XVI ст. дозволило однозначно заперечити твердження про їх спорідненість із панським родом Єловицьких, що слугувало основним аргументом на користь думки про князівське походження. Опубліковано документ першої половини XVII ст., в якому один із панів Єловицьких відкидає будь-який зв'язок із князями Кропотками-Єловицькими.

Ю.Вольф в окремому розділі своєї книги «Литовсько-руські князі з кінця XIV століття», що й досі залишається основною працею для дослідників князівських генеалогій, перелічив низку родів, представники або нащадки яких безпід-

* Вінниченко Олексій Олександрович – канд. іст. наук, наук. співроб. відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В.Стефаника.

ставно титулувалися князями або приписували собі князівське походження¹. Причинами появи таких квазікнязівських родів (автор подає понад 250 прізвищ) дослідник вважав плутанину у хроніках і літописах, помилки писарів, збіги гербів, імен та, найчастіше, прізвищ². Власне, до родин, котрі саме в такий спосіб стали «носіями» князівського титулу, Ю.Вольф відніс і волинський рід Словицьких³.

Документально засвідчена історія роду Словицьких сягає середини XV ст., коли волинський шляхтич Пашко Словицький отримав від великого князя Казимира Ягеллончика⁴ пожалування на маєтки Лановець, Грушова і Чернечгородок у Кременецькому повіті (село, а згодом містечко Лановець стане головним центром родових володінь у наступні століття). Родове прізвище Пашка походило від назви села Яловичі (Словичі) в Луцькому повіті, проте на той час маєток уже був родом втрачений. Принаймні жодних згадок про володіння ним представниками Словицьких у джерелах немає, а на середину XV ст. маєток перебував у власності вдови великого князя Свидригайла. Зважаючи, що родина Словицьких зберегла родове прізвище-топонім навіть після втрати Ялович, Н.Яковенко висловила припущення про давність коріння роду⁵.

До кінця XV ст. у джерелах епізодично згадуються кілька представників родини: вже названий Пашко (у 1463 р. засвідчив поділ маєтків князів Збарзьких)⁶, Яцько та Івашко (у 1469 р. стали свідками продажу братами Цеценевськими свого маєтку князеві Олександрові Сангушку)⁷, Івашко (в 1497 р. посвідчив продаж маєтків князеві Михайлу Олександровичу Сангушку)⁸, Федько та Юхно (дворяни великого князя Александра, які в 1499 р. отримали привілей на добра Івашков)⁹. Ступінь спорідненості між цими особами залишається незрозумілим, а генеалогічне дерево роду більш-менш точно вимальовується лише починаючи з Гнівоша Івановича Словицького, котрий із 1544 р. посідав уряд кременецького судді¹⁰.

Власне, неясність із першими поколіннями роду Словицьких і стала підґрунтям для появи кількох версій про їх князівське походження. Найдавнішу, наскільки нам відомо, запропонував у першій половині XVIII ст. автор чотиритомної праці з генеалогії та сфрагістики єзуїт К.Несецький, написавши про Словицьких, що їх «дехто відносить до переяславських князів»¹¹. На чому він базував свої твердження – чи то йшлося про його власні міркування, чи то про якусь родову легенду Словицьких – невідомо, проте можна не сумніватися, що відомості ці не відзначалися історичною достовірністю. Вірогідним тут видається вдале пояснення згаданої фрази К.Несецького відомим знавцем геральдики й генеалогії української шляхти В.Руліковським: «Ті дехто – це панегіристи, котрих історичними джерелами вважати не можна»¹².

Як би там не було, слідом за К.Несецьким новгородський воєвода Ю.Яблоновський у своїх геральдично-генеалогічних працях спершу виводив Словицьких (як, зрештою, і цілу низку інших шляхетських родів) також від переяславських князів із числа Рюриковичів¹³, а згодом – уже від переяславського князя Ізяслава. Йшлося про Ізяслава Мстиславича, переяславського (у 1142–1146 рр.) і київського (у 1146–1154 рр.) князя¹⁴, про якого Ю.Яблоновський довідався з твору М.Кромера¹⁵. Можливо першоосновою до творення князівської легенди послужило оповідання Я.Длугоша (вміщене в його хроніці під 1147 р.) про відступ Ізяслава Мстиславича з Києва до Луцька, його перебування на Волині (де пізніше й осіли Словицькі), подарунки для поляків та прихід союзників – краківського князя Болеслава і сандомірського князя Генріка¹⁶.

Зрештою, не можна виключати можливості якоїсь формальної аналогії або просто механічної помилки когось із генеалогів, позаяк власне у середині XVIII ст. один з Словицьких – а саме Пйотр Геронім – виступає у джерелах як переяславський староста¹⁷. Стосовно ж князівського титулу можна лише припускати, що до думки про якесь особливе походження роду (а в умовах Речі Посполитої таким

могло бути лише князівське коріння) спонукала наявність в Єловицьких власного герба – «Брами табірної». Ще Ш.Окольський, описуючи герб Єловицьких, зазначав, що його було отримано «від руських князів» («a Ducibus Russiae») ¹⁸.

Наприкінці XVI ст. Б.Папроцький подав цей герб (див. ілюстрацію), зарахувавши до нього – крім Єловицьких – також якийсь «дім Хавейловичів» ¹⁹ (у пописі війська Великого князівства Литовського серед волинських зем'ян справді згадується Лев Хвалелеевич ²⁰). Натомість у першій половині XVIII ст. К.Несецький, посилаючись на історика і геральдика XVII ст. А.Кояловича, твердив, що Єловицькі мали б бути споріднені із князями Огінськими та Пузинами, котрі послуговувалися подібним гербом ²¹. Справді, князі Огінські вживали зображення «низької табірної брами із роздертим хрестом» (під назвою «Брама» або «Огінський»). За легендою, князь Козельський, предок Огінських, захищав в'їзд до військового табору від татар, котрі вже розрубали розміщений над брамою хрест, але йому вдалося їх відбити, за що він і отримав відповідний герб ²².

В.Руліковський, зараховуючи Єловицьких до числа «домів на Русі», що мають претензії на князівське походження «крові Рюрикової», рішуче опонував цим твердженням. На його думку, подібність їх герба до герба князів Огінських не є переконливим свідченням спорідненості між цими родами: герби Єловицьких та Огінських нагадують літеру «П» (першу у слові «печатъ»), що її безгербова руська й литовська шляхта впродовж тривалого часу застосовували як печатковий знак. Згодом, коли виникла потреба у сталих гербах, літера перетворилася на герб та, оздоблена хрестом і страусовим пір'ям, втратила своє первісне значення й була прийнята в польській геральдиці ²³.

У будь-якому разі в першій половині XIX ст. Єловицькі отримали вже офіційне визнання свого князівського походження. Коли на волинських дворянських зборах у 1835 р. розглядалася справа про підтвердження їхнього шляхетства, кременецький повітовий предводитель дворянства Ламберт-Єжи Єловицький на доказ цього представив низку документів (переважно акти поділів і купівлі/продажу маєтків) і серед них – витяг із «коронного гербівника 1738 року». Що це був за гербівник у документі не вказувалося, проте А.Бонєцький переконаний, що мався на увазі другий том «Korony Polskiej...» К.Несецького, який саме 1738 р. вийшов друком у Львові (зрештою, могло йтися і про ту ж саму «Геральдику» Ю.Яблоновського або про якусь з інших його публікацій, що виходили друком у різних місцях протягом 1730–1740-х рр.). Так чи інакше результатом доведення шляхетства стало офіційне рішення волинських дворянських зборів (видане 17 травня 1835 р. під №194; у 1877 р. у Санкт-Петербурзі його було надруковано окремою брошурою) – «Визначення про дворянство роду Боженець-Єловицьких», в якому однозначно стверджувалося: «Предок цього роду Гнівош Боженець-Єловицький, що веде свій початок від князів переяславських...» («Предок сего рода Гневош Боженец-Еловицкий, возымевший своё начало от князей переяславских...») ²⁴.

Проте у XIX столітті – в умовах розвитку історичної науки та моди на писання «історій» чи «хронік» окремих родів ²⁵ (і, як наслідок, інтенсивного накопичення історичних фактів) – родова легенда про походження від безіменних, позачасових і недокументальних «переяславських князів» виглядала надто абстрактно чи казково і не могла задовольняти запити Єловицьких. Натомість документи давали чіткі відомості про низку осіб, котрі користувалися князівським титулом і у XVI ст. носили прізвище Єловицькі – ішлося про князів Кропоток-Єловицьких.

Родовід князів Кропоток-Словицьких простежується доволі чітко. Родоначальником став племінник останнього смоленського князя Юрія Святославича – князь Дмитро Васильович Кропотка. У літературі його прізвисько часто виводять від назви птаха (давньоруське «кропотка» означає «куріпка») ²⁶, проте більш вірогідно, що воно віддзеркалювало риси його характеру і князь Дмитро був буркотливою або метушливою людиною ²⁷. У будь-якому випадку прізвисько – у різних формах (Кропотка, Кропотчинич, Кропоткін, Крокотка, Крокотчанка) – успадкували його нащадки.

Князь Дмитро Васильович мав трьох синів, і після скасування окремого Смоленського князівства двоє з них (Олександр та Іван Дмитровичі) перебралися до Великого князівства Московського, де стали засновниками двох відомих князівських родів – Кропоткіних ²⁸. Натомість їх брат – Дмитро Дмитрович Кропотка – залишився у Великому князівстві Литовському (ймовірно, що він також, як і його брати, певний час мешкав у Московії). Двома його синами були Федір Кропотчинич, котрий згадується лише в 1487–1488 рр. (отримав від великого князя надання на 4 копи з берестейських корчем і 6 кіп зі смоленського мита), та Іван Дмитрович (тоді ж отримав 12 кіп із луцького мита, постав сукна і віз солі) ²⁹. Останньому король Казимир IV листом, виданим 28 вересня 1485 р. (3-го індікту) у Троках та адресованим тодішньому луцькому старості й маршалкові Волинської землі Олізару Шиловичу ³⁰, надав розміщений у Луцькому повіті маєток Яловичі (з усіма приналежностями, крім млинів), який раніше тримала на той час уже покійна дружина князя Свидригайла ³¹.

Підтвердження цього надання князь І.Кропотка (вперше названий у документі «Крокотка») отримав від великого князя литовського Александра – 21 червня 1493 р. (11-го індікту) у Троках, після того, як князь представив лист батька нового монарха, Александр видав аналогічний лист на ім'я тогочасного луцького старости князя Семена Юрієвича ³². Через три роки, 4 липня 1496 р. (14-го індікту) у Вільно Александр на прохання князя Івана Дмитровича «Крокоотька» видав ще один, докладнішого змісту, лист, яким підтверджував надання своїм батьком маєтку Яловичі з присілками Ворсин, Чеконь та Котелев («з людми и зо всимъ с тымъ, што к тому имену и приселкомъ слушаеъ, и какъ здавна ся в границахъ своихъ мели») на вічні часи і самому князеві, і його дружині, дітям та нащадкам ³³.

Невідома нам на ім'я дружина князя Івана у 1494 р. згадується як власниця двору на луцькому передмісті («в околном городѣ в Луцку»), сусідній із ним двір луцький зем'янин Андрушко Русинович продав княгині Марії Ровенській, удові Семена Васильовича Збараського ³⁴.

Сином І.Кропотки був князь Василь Кропотчич, котрий фігурує як свідок у листі (писаному в Луцьку 3 травня 1522 р.) князя Льва Федоровича Буремського, його дружини Марюхни, доньки Катерини та зятя Михайла Васильовича Свинуського про продаж Степанові Воропайовичу з Вікова маєтку Вілгоци та землі на луцькому передмісті («в городѣ колном») із Вілгоцьким двором (ця земля була розташована «межи кнегини Ровенской двора и князя Василева (К)рокочина») ³⁵. У пописі війська Великого князівства Литовського 1528 р. князь Василь Кропотка згадується серед шляхти Волинської землі – тоді він виставив двох коней ³⁶.

У першій половині 1540-х рр. князь Василь та його сини – князі Яків і Тимофій Крокотки, виявилися втягнутими у суперечку з луцьким монастирем Св. Діви Марії стосовно сіножатей («сеножатей пенныхъ») понад річкою Стир (Яловичі розташовані на її правому березі). Пріор монастиря Северин уважав їх кляшторною власністю, що належала до монастирського села Новий Став, проте князі Крокотки, порушуючи «вечистую границу реку Стырь», також вважали ці землі своїм володінням, а їхні піддані косили там сіно. Намагаючись вирішити суперечку, пріор позвав князів Кропоток до великокнязівського суду. Великий

князь призначив для розв'язання конфлікту суддів – господарських маршалків мельницького старосту Никодима Яновича з Цехановця («Стехановца»), мозирського і кревського старосту Миколая Войцеховича Нарбута та мінського й волковиського старосту Василя Калениковича Тишкевича. Проте великокнязівським уповноваженим не вдалося залагодити конфлікт, тож вони призначили термін («рокъ певный»), коли обидві сторони мали з'явитися на спірний ґрунт і визначити вже своїх суддів. Князь В.І.Крокотка запросив представляти себе господарського маршалка, луцького старосту, городничого, ключника й мостовничого князя Андрія Михайловича Сангушковича Коширського, пріор – луцького й берестейського єпископа Юрія Фальчевського. Останній, будучи хворим, не зміг прибути на призначений термін і надіслав своїх представників («некоторыхъ людей добрыхъ»), але домовленості у справі знову не було досягнуто. Тоді обидві сторони прибули до Вільна, де (очевидно, це сталося після проведення скликаного у січні 1547 р. литовського сейму³⁷) завдяки зусиллям луцьких старости та єпископа, а також пріора віленського монастиря Св. Духа Ізаяша, як полюбовних суддів, було досягнуто порозуміння. Оскільки подальше ведення судового процесу призвело б до чималих витрат, пріор не хотів турбувати свою совість через цей конфлікт, а князі Крокотки вже віддавна тримали ці ґрунти, тож судді погодили сторони «еднальнымъ обычаемъ». Сіножаті було поділено – половина, що прилягала до «старої костельної сіножаті», дісталася пріорові, а інша половина, що знаходилася під двором князів «отъ границы Кирдеевы», відійшла до князів Крокоток. Рішення було зафіксоване у спеціальному (писаному на пергаменті) «граничному листі», виданому від імені трьох полюбовних суддів³⁸.

Помер князь Василь десь у середині – другій половині 1540-х рр.³⁹, його син Тимофій більше у джерелах не згадується, а Яків фігурує в ревізії Луцького замку 1545 р. – як луцький повітник він мав утримувати одну із замкових городень (опікувався нею спільно з іншими шляхтичами)⁴⁰.

У наступне десятиліття князь Яків Васильович Крокотка (як онук князя Івана Дмитровича) вступає єдиним власником сіл Яловичі, Ворсин, Чеконь та Котелев. Очевидно, згадані волинські маєтки – відповідно до останнього Александрового привілею – залишалися у безумовній власності князів Крокоток (Крокоток) упродовж усієї першої половини XVI ст., поки десь на початку 1550-х рр. київський воєвода князь Фрідріх Глібович Пронський⁴¹ не отримав від короля Сигізмунда Августу право на володіння монастирем у Луцькому повіті, ствердивши, що територія його є «пусткою» і не перебуває у будь-чій власності. Згодом з'ясувалося, що насправді йшлося про село Чеконь, власник якого князь Яків Васильович Крокотка (онук князя Івана Дмитровича) звернувся до короля зі скаргою на київського воєводу, який, за словами скаржника, керуючись королівським наданням, гвалтом захопив і село, і розташовану там церкву (називаючи їх «пустим монастирем»), а також тамтешні став та млин. Я.В.Крокотка апелював до короля та доводив, що згадана церква тяжіє до маєтку Яловичі, а той разом із присілками Ворсин, Чеконь та Котелев король Казимир IV надав його дідові – І.Д.Крокотці, це надання було підтверджене великим князем литовським Александром і відтоді ці маєтності (а в їх межах і згадана церква) перебували у володінні скаржника. На доказ своїх слів Я.В.Крокотка пред'явив оригінал (на пергаменті з печатками) Александрового привілею. У результаті 19 січня 1554 р. у Книшині Сигізмунд Август видав спеціальний лист⁴² до київського воєводи, в якому було викладено обставини справи та повідомлялося про відрядження задля її залагодження королівського дворянина Івана Васильовича Бокія. Останній мав відібрати у воєводи спірний маєток, очевидно, для повернення його законному власникові.

9 листопада 1564 р. князь Яків прислав до Луцького ґроду свого приятеля луцького підключника Станіслава Демонського, який повідомив луцькому підстарості Андрію Івановичу Русину, що князь, будучи хворим і маючи намір (у випадку смер-

ті) залишити дружину та дітей «в добром опатреню и слушном порадку», просить прийняти для вписання у замкові книги його заповіт. За наказом підстарости прохання було виконане, а випис із книг з його печаткою надіслано князеві⁴³.

Вписаний Яковом Васильовичем тестамент був укладений ним ще за півроку раніше, 18 березня, в Яловичах. Згідно з ним, третина маєностей князя (Словицький двір, село Яловичі тощо) навечно відходила його дружині (оскільки її посаг у розмірі 200 кіп литовських грошей свого часу не був забезпечений), і доньки не мали права претендувати на цю частину. Натомість маєтки Ворсин і Чеконь переходили у власність п'яти доньок, котрі мали поділити спадщину на рівні частини; те саме стосувалося (за умови сплати 40 кіп литовських грошей) й села Котелев, яке князь Яків заставив своєму вже покійному зятеві Василеві Красовському, і яке на той час продовжувала тримати його донька Марухна. Деякі з його доньок були незаміжніми та неповнолітніми, тож до шлюбу вони мали мешкати разом із матір'ю, яка тримала їхні частки спадщини (див. додаток).

Очевидно, невдовзі після вписання заповіту князь Яків помер, бо вже на пописі війська Великого князівства Литовського 1565 р. його вдова – «княгиня Кропотчиная» (записана серед шляхти Волинської землі) – виставила чотирьох коней⁴⁴.

Дружина князя Якова – Овдотія (інакше Євдокія), походила з волинського роду Козинських (відгалуження татарського роду Кірдеєвичів), її батьком був господарський дворянин Олехно Гринькович (помер після 1545 р.), матір'ю, очевидно, княгиня Софія Петрівна Головніанка Острожецька (померла після 1566 р.)⁴⁵. Братом Овдотії був Дмитро Козинський (князь Яків у своєму заповіті назвав його шурином і доручив йому опіку над дружиною та дітьми⁴⁶), а сестрою, імовірно рідною, – Зофія (Софія) – заміжня за паном Томилом Вороною Боротинським⁴⁷ (у заповіті князя Якова він виступає як свідок, а до його синів Олехна та Яська Томиловичів Вороновичів Боротинських княжна Полагна Яківна Крокотчанка Словицька звертається у своєму листі як до «братии своее ве кърви повинных»⁴⁸).

Після смерті чоловіка княгиня Овдотія стала фактичною власницею більшої частини його маєтків і залишалася такою до заміжжя доньок. Згідно з поборовими реєстрами Волинського воєводства, у 1570 р. вона сплачувала податок зі своїх маєтків Яловичі і Ворсин у Луцькому повіті: з 8 димів – по 10 гр., із 7 огородників – по 4 гр., з 8 огородників – по 2 гр., із 2 млинових кіл – по 24 гр.⁴⁹

Уже незабаром вдова мала захищати свої володіння від «доброго сусіда» – холмського підкоморія Михайла Дзялинського, власника села Ярославичі. У жовтні 1567 р. в Луцькому гроді (запис №578) княгиня маніфестувала проти його урядника, ярославицького підстарости, щодо Ворсинських ґрунтів, а у квітні наступного року в луцькій гродській книзі (запис №113) вписане її оповідання стосовно наїзду знову ж таки М.Дзялинського, але вже на двір в Яловичах⁵⁰.

Видача заміж чотирьох доньок вимагала неабияких додаткових коштів, адже навіть відмінне господарювання в порівняно невеликому маєтку чоловіка не дозволяло забезпечити належного посагу. Зрештою, позичав гроші й сам князь Яків (як бачимо з його тестаменту – для участі у війні в Інфлянтах (польська назва Лівонії)), проте готівки на момент смерті він не мав. Тому боргові справи стали іншою проблемою, якій мала дати раду вдова. Так, 22 жовтня 1566 р. в луцькій земській книзі (запис №3) вписано скаргу княгині Овдотії проти луцького підключника С.Деменського, якому князь Яків заборгував 11 кіп грошей. Княгиня видала новий борговий лист – уже на суму 16 кіп грошей, долучивши до заборгованості покійного чоловіка ще й позичені нею гроші та зобов'язавшись погасити борг 65 мацями жита. Натомість С.Деменський мав повернути княгині старий борговий запис її чоловіка, але не зробив цього, виїхавши до Польщі⁵¹.

Так чи інакше – і через маєткові суперечки з сусідами, і через боргові справи – княгиня Овдотія втягнулася у низку судових конфліктів. Наприклад, конфлікт із М.Дзялинським затягнувся на кілька років: ще 5 жовтня 1569 р.

земський суд у Луцьку звільняв княгиню від позовів і термінів з огляду на те, що позивач – служебник М.Дзялинського Іван Некрашевич, упродовж трьох днів не з'явився до суду (запис у книги №59)⁵².

Восени 1571 р. княгиня Овдотія Козинська Якова Єловицька помирає: у жовтні 1571 р. її тестамент було вписано до луцьких земських книг (запис №84 або 85). У ньому вона розпорядилася майном, назвавши серед своїх спадкоємців брата Дмитра Козинського, доньок Марію, Настасію, Анну та четверту Стефанову Русинову й онука Михайла, народженого донькою Маською⁵³.

Таким чином, спадкоємцями останнього князя Кропотки/Крокотки стали його доньки. Щодо їх числа, імен та заміжжя в історіографії існують певні розбіжності⁵⁴. У заповіті князя Якова чітко поійменовано п'ятеро доньок:

1) **Марухна (Марія)**. Виходила заміж двічі. Першим її чоловіком став Василь Красовський (за Н.Яковенко – Василь Матвійович⁵⁵). Відзначимо, що свідком у заповіті князя Якова виступає луцький воротний Войтех Красовський, можливо, його родич (чи не брат?). Очевидно, єдиною їхньою дитиною була донька Овдохна, яку князь Яків у своєму заповіті доручав опіці княгині Овдотії. Після 1564 р. згадок про неї не маємо, можна припустити, що вона померла малолітньою.

Василь Красовський помер до 1561 р., адже навесні цього року княжна Марія була заміжня вже вдруге. Зокрема тоді князь Яків Васильович Крокотка Єловицький звернувся до Луцької гродської канцелярії з проханням надати вижа його доньці Марії Василевій Привередовській для того, щоби вона уклала заповіт (*sprawiła testament za dobrej pamięci*)⁵⁶. 1 травня 1561 р. його було вписано до луцької гродської книги (запис №1), і згідно з ним княжна Марія все своє рухоме майно та гроші заповіла чоловікові й доньці, а опікунами останньої призначила свого батька та дядька Дмитра Козинського⁵⁷.

Другий чоловік княжни Марії Яківни – Василь Привередовський (як його дружина вона згадується щонайменше до 1578 р.), співвласник села Привередового в Луцькому повіті⁵⁸, очевидно, був нащадком боярина Богдана Волчковича, який наприкінці XV ст. отримав надання від великого князя Казимира на цей маєток, вислужений ним у вдови князя Свидригайла⁵⁹. У 1545 р. якийсь Грицько Привередовський спільно з князем Яковом Васильовичем опікувався однією з городень Луцького замку⁶⁰.

2) **Настася (Анастасія)**. Також була заміжня двічі. Першим її чоловіком, десь між 1564 і 1572 рр., став Григорій Слуцький, але невдовзі княжна, очевидно, овдовіла. Шлюб, імовірно, був бездітним, адже жодних Слуцьких серед спадкоємців князів Кропотків не бачимо.

Після 1572 р. (але не раніше 1578 р.) княжна Настасія Яківна вдруге вийшла заміж – за луцького гродського суддю Григорія Данилевича (в 1570-х рр. він також виступає як пленіпотент (повноважний представник) брацлавського воеводи князя Романа Сангушка⁶¹). Їх нащадки – від маєтку Чеконь, частина якого стала посагом княжни – іменувалися Чеконськими. Згідно з нотатками В.Руліковського, дітьми, очевидно, княжни Настасії і Григорія Данилевича були Іван, Політан, Остафій (у 1593 р. був ще малолітнім), Анна й Раїна (вперше заміжня в 1600 р. за Іваном Несвицьким, удруге в 1606 р. – за Яном Венглінським) Чеконські, опікуном яких виступав Василь Павлович. Іван у 1592 р. продав свої спадкові частки, Анна (вийшла заміж за Анджея Берчаковського (?)) в 1612 р. поступилася своїми спадковими правами на користь Політана (помер у 1614 р.), останній у 1612 р. записував на Чеконі і частинах Яловичів, Ворсина й Котелева суми своїй дружині Маруші Васильовні Хринницькій⁶².

3) **Ганна (Анна)**. У 1572–1578 рр. виступає як дружина князя Михайла Ружинського (у 1580-х рр. гетьман Війська Запорізького; помер після 1589 р.), мала з ним шестеро дітей⁶³.

4) **Маська (Маселка)**. Вийшла заміж за Дмитра Долмат Ісайковського десь між 1564 і 1571 рр. Скоріше за все це сталося в 1569–1570 рр., адже ще у квітні 1569 р. згадується, уже як покійна, попередня дружина її чоловіка – Федора Сло-Букоємська⁶⁴. Станом на осінь 1571 р. Маська була вже небіжчицею, а її сином і спадкоємцем – як випливає із заповіту княгині Овдотії та листа Полагни Яківни (див. нижче) – виступає Михайло Дмитрович Долмат Ісайковський.

А.Бонецький подав, що Марія Яківна була третьою або другою дружиною Дмитра Долмат Ісайковського і ще 1599 р. виступає як його вдова, що є очевидною помилкою⁶⁵. В.Руліковський також хибно занотував, що Маська (стосовно якої він вагався, була вона донькою чи сестрою князя Якова Кропотки) була першою (з трьох) дружиною Д.Долмат Ісайковського. За його нотатками, її син (щоправда, названий Миколаєм) помер бездітним у 1594 р., перед тим записавши отримані від матері маєтки пожиттєво своєму батькові (очевидно, це сталося 13 листопада 1593 р., коли возний увів, на прохання троцького каштеляна Олександра Пронського, пана Дмитра Долмат Ісайковського в п'яту частину сіл Яловичі, Ворсин, Котелев і Чеконь⁶⁶). На спадок по сину Маськи претендували його тітки, проте суд визнав право на п'яту частину Яловичів та інших сіл його батькові як на пожиттєве володіння, а його братові – віленському підключнику Яну Долмат Ісайковському – як на дідичну власність⁶⁷.

5) **Полагна (Полагія, Аполонія)**. Одружилася зі Стефаном (Семеном) Федоровичем Русином Берестецьким (згадується як його дружина в 1572–1578 рр.), представником «приятельської» для Кропотків родини – у заповіті князя Якова його дядька, луцького підстаросту Андрія Івановича Русина, призначено опікуном, а свідком виступає луцький замковий писар Федір Іванович Русин, його батько (див. додаток).

Початково маєтки князя Якова Кропотки – відповідно до заповітів його, а згодом і княгині Овдотії – перебували у спільній, нероздільній власності доньок. Процес розподілу між ними спадщини розтягнувся на кілька років, і від самого початку був ускладнений боргами князя Якова та його дружини. Гроші останні позичали або їх борги сплачували чоловіки доньок. Це призвело до швидкого введення зятів (не лише як чоловіків доньок, але і як кредиторів) у володіння спадщиною. Ще за життя княгині Овдотії доньки князя Якова почали робити записи на користь своїх чоловіків: у 1570 р. Настасія Яківна записала чоловікові Григорієві Данилевичу свою частку у селі Чеконь (він же їй записав своє рухоме майно), а Марія Яківна – Василеві Привередовському свої частки в Котелеві й Ворсині⁶⁸.

Уже невдовзі після смерті княгині Овдотії одна з доньок, княжна Полагія, подарувала своєму чоловікові, Стефанові Русинові Берестецькому, усі частки «во именах моих отчизных». Відповідний лист чоловікові княжна надала 12 лютого 1572 р. у Волковиях⁶⁹, зобов'язавшись зізнати і вписати його до луцьких ґродських книг, що і було виконане 22 лютого⁷⁰.

У згаданому листі княжни Полагії Яківни йшлося про села Яловичі разом із частиною тамтешньої церкви св. Дмитра, Чеконь із частиною тамтешнього монастиря Св. Хреста, Котелев, Ворсин, Яловицький двір та подвір'я в Луцькому замку. Причому спадщина залишалася ще не поділеною, але певна частина (фільварок біля Гнідави) перебувала у безпосередньому держанні княжни Полагни, а «дворища Яловицкие» тримали у заставі Григорій Слуцький і Дмитро Долмат Ісайковський. Саме останній ще за життя княгині Овдотії виступає як співвласник маєтків: 17 червня 1569 р. Дмитро Долматович у числі інших шляхтичів Луцького повіту присягнув на вірність королеві і Короні Польській із села Яловичі (княгиня Овдотія зробила це днем раніше і також із села Яловичі)⁷¹, а в 1570 р. сплачував податки з частини Яловичів (з 3 димів – по 10 гр. і 2 огородників – по 2 гр.)⁷². Іншим співвласником маєтків тоді був Василь Привередовський: у 1570 р. він також сплачував поборове з частин Яловичів і Ворсина⁷³. Згодом із колишніх маєтків

князів Кропотків сплачував податки: у 1577–1578 рр. – Дмитро Долматович із частин Яловичів і Ворсина (з 4 димів – по 10 гр. і 2 огородників – по 4 гр.)⁷⁴, Григорій Данилевич – із частини Яловичів (з 7 димів – по 10 гр. і 3 огородників – по 2 гр.)⁷⁵ та князь Михайло Ружинський⁷⁶.

Очевидно, подібний співвласницький статус спадщина князів Кропоток зберігала й у наступні роки (видається, що найшвидше поділеними між Настасією, Марією і Полагією Яківними виявилися стави в Яловичах: нижній став від Стиру під двором, середній став із млином і третій став від Ярославич також із млином⁷⁷). Лише в 1578 р. відбувся вічистий акт поділу маєтку Яловичі між князем Михайлом Ружинським, Василем Привередовським, Стефаном Федоровичем Русином і їх дружинами, доньками покійного князя Якова Кропотки-Єловицького, та паном Дмитром Долматом Ісайковським⁷⁸. Частина з них у 1583 р. сплачують поборове з маєтків: князь М.Ружинський, Дмитро Ісайковський і Стефан Русин – з частин Яловичів і Ворсина, а пан Василь Павлович від імені свого брата Г.Данилевича – з Чеконі і частини Яловичів⁷⁹.

Згодом, 6 листопада 1593 р., возний уводив уже нащадків (онуків по доньках – синів і доньок Г.Данилевича, князя М.Ружинського, В.Привередовського і С.Русина Берестецького) князя Якова Кропотки-Єловицького у володіння землями і підданими у селах Яловицької маєтності (Яловичі, Ворсин, Котелев, Чеконь)⁸⁰. У 1597 р. відбулося розмежування ґрунтів між маєтками Яловичі, Ворсин та урочищем Котелевим⁸¹, а через понад 20 років, у січні 1621 р., у луцькі земські книги було вписано акт поділу Яловичів, Чеконі, Ворсина і Котелева між власниками «Єловицьких часток», нащадками князя Якова Кропотки-Єловицького (запис №100)⁸².

Таким чином, маєтки Якова Кропотки-Єловицького у наступні десятиліття стали власністю його доньок, зятів та їх нащадків і спадкоємців. Між тим представники панського роду Єловицьких як родичі і претенденти на спадщину ніде не фігурують.

Важливим моментом є загальна малоінформативність та фрагментарність джерел про князів Кропоток: наприклад, про того ж князя Якова (поза згаданим вище) відомо лише, що у квітні 1558 р. він скаржився в луцькому ґроді на якогось луцького кравця⁸³. Така відсутність докладніших відомостей про цей князівський рід не в останню чергу спричинена загибеллю їх архіву ще в XVI ст., уже невдовзі після смерті останнього чоловічого представника роду. Зокрема, згадані вище чотири королівські листи та «граничний лист» вдова Якова Кропотки за свого життя передала на зберігання – в окованій залізом скриньці (в ній також перебували й інші папери, що стосувалися маєтку Яловичі) – своєму братові Дмитру Козинському. Той сховав їх, не повідомивши про це нікому, разом зі своїми документами у селі Терешові, своєму маєтку в Луцькому повіті. Уже після його смерті, коли в 1577 р. (у Великий піст) війська кримського хана напали на Поділля та Волинь, татари вдерлися до Терешовського двору, розграбували й знищили його. Така ж доля спіткала й документи – очевидно, шукаючи коштовності, нападники розбили згадану скриньку, листи з неї пороздирали і порозкидали, повідривали від них печатки. Скриньку із залишками документів спадкоємцям князя Я.Кропотки вдалося відшукати у Семена Козинського лише через рік. 15 серпня 1578 р. зяті Я.Кропотки (князь Михайло Ружинський, Григорій Данилевич, Василь Привередовський і Семен Федорович Русин Берестецький) з'явилися до луцького ґродського уряду й розповіли про долю документів князів Кропотків. Також вони пред'явили розбиту скриньку та збережені акти і просили оглянути їх та вписати (разом зі своєю розповіддю) до актових книг. Уряд повністю задовольнив бажання прохачів, яке, зрештою, і не могло викликати якихось труднощів: один із заявників, Г.Данилевич, на той час був луцьким ґродським суддею⁸⁴.

Можна припускати, що ідея про прямий зв'язок із князями Кропотками виникла в родинному середовищі Єловицьких десь у другій половині XIX ст. Перша згадка про це (очевидно, вона і стала вихідним пунктом для подальших припущень та усталень) присутня в недатованому листі (упорядники фонду віднесли його до 1870-х рр.), адресованому (знову ж таки за визначенням упорядників) маршалкові Адольфу Єловицькому. Автор листа (підпис нерозбірливий, можливо: «Kosakiew...») повідомляє адресата про те, що він був готовий задовольнити прохання пана стосовно «паперів», але за ними як раз приїхав пан Юзеф Єловицький (котрий мешкає поблизу Варкович). Тож автор не мав змоги виконати доручення і лише коротко повідомляв адресатові про зміст документів: «Князь Ян Крокотко Єловицький, син Дмитра, має привілей від короля Казимира на маєтність Єловиці. Цей привілей підтверджений тому ж князю Янові Дмитровичу королем Александром на ту ж саму маєтність. Обидва ті привілеї на названу маєтність підтверджені королем Сигізмундом Августом князю Якову Васильовичу – внукові Яна Крокотки Єловицького. Судячи з часу, виходить, що Якуб із Гнівошем мали бути рідними братами, синами Василя, внуками Яна і правнуками Дмитра, але немає письмових доказів, щоби Гнівош був рідним братом згаданого Якова, щодо котрого документами доведено, що є правнуком Дмитра» («*Chiąże Jan Krokotko Jełowicki, syn Dymitra, ma przywilej od krola Kazimirza na majątność Jełowicze. Ten przywilej potwierdzony temuż chięciu Janowi Dymitrowiczowi, przez krola Alexandra na też samą majątność. Oba te przywileje na powyższą majątność potwierdzone przez krola Zygmunta Augusta chięciu Jakowowi Wasylewiczowi a wnukowi Jana Krokotce Jełowickiemu, sążąc po eposie, wypada, że Jakób z Gniewoszem musieli być rodzonemi bracmi synami Wasyla, wnukami Jana a prawnukami Dymitra, ale niemasz dowodu literalnego zeby Gniewosz był rodzonym bratem wspomnionego Jakowa, który dokumentami udowodnia że iest prawnukiem Dymitra*»)⁸⁵.

Результатом такого припущення стала подвійність (якщо не сказати – суперечність) у «князівській легенді» Єловицьких. З одного боку, у родоводі, який ґрунтувався на укладеній З.Радзиминським генеалогії Єловицьких⁸⁶ і який було доведено до 1 липня 1883 р., указано, що рід «герба власного, названого Єловицький: табірна біла брама у червоному полі, над нею хрест, у шоломі митра. Визнаний вироком легітимацийної комісії, затвердженим Герольдією дня 28 лютого 1841 року, в якому йдеться, що цей рід, походячи від переяславських князів, користується вищеописаним князівським гербом. Цей рід є одним із найдавніших шляхетських родів на Волині і споріднений із найвизначнішими домами» («*Herbu własnego Jełowicki zwanego Biała Braма Obozowa w czerwonym polu nad nią Krzyż w helmie Mitra. Przyznany dekretem Kommissyi Legitymacyiney utwierdzonym Geroldyią d. 28 lutego 1841 roku, w którym powiedziano, że ród ten pochodzący od Książąt Pereasłaskich używa herbu książęcego wyżej opisanego. Rod ten iest iednym z najdawniejszych rodow szlacheckich na Wołyniu i spokrewniony z nayıerwszemi domami*»)⁸⁷.

З іншого боку, у двох майже ідентичних родоводах князів Кропотків-Єловицьких⁸⁸, долучених до генеалогічних схем роду Єловицьких і укладених також десь у другій половині XIX ст., зазначалося: «Зваживши, що Василь князь Крокотко Єловицький, син Івана, в урядових документах одночасно виступає з Гнівошем Єловицьким, що називається сином Івана, і пам'ятаючи про князівське походження Єловицьких [...] можна б припускати, що Іван князь Крокотко Єловицький був батьком не лише Василя, але й Гнівоша [...]» («*Zważywszy, że Wasyl kniaź Krokotko Jełowicki syn Iwana jednocześnie występuje z Gniewoszem Jełowickim w dokumentach urzędowych synem Iwana mianującym się i pomnąc na chiążęcą procedencją Jełowickich [...] suponować by można, iż Iwan kniaź Krokotko Jełowicki był ojcem nietylko Wasyla, ale i Gniewosza [...]*»). Різняться лише завершення цих генеалогічних довідок, в одному випадку категорично стверджується

про походження Єловицьких від переяславських князів («Походження Єловицьких від переяславських князів підтверджене давніми гербовниками і декретом Герольдії, із визнанням князівського гербу»/«Pochodzenie Jełowickich od książąt pereasławskich stwierdzone dawnymi herbarzami i dekretem Heroldyi, z przyznaniem książęcego herbu»)⁸⁹, натомість в іншому присутній певний сумнів, хоча і не щодо князівського коріння самих Єловицьких, а лише стосовно спорідненості князів Кропоток із переяславськими князями («Давні однак гербовники та указ Герольдії вказують на походження Єловицьких від переяславських князів, і невідомо, чи рід князів Кропотків становить із ними один дім»/«Dawne jednak herbarze i ukaz Heroldyi mianują pochodzenie Jełowickich od książąt perejasławskich a niewiadomo czy ród kniaziów Krokotków stanowi jeden z niemi szczep»)⁹⁰.

Власне, ці фрагменти дозволяють відстежити генезу «князівської легенди» Єловицьких: спершу у свідомості представників роду закріпилася навіяна генеалогіями XVII–XVIII ст. думка про князівське походження – від якихось міфічних «переяславських князів», а коли ця думка, офіційно закріплена актами дворянських зборів та Герольдії (від 28 лютого 1841 р.)⁹¹, перетворилася на переконання, в Єловицьких виникла потреба прив'язати свою генеалогію до засвідчених історичними документами осіб із князівським титулом. Князі Кропотки (чий рід не залишив нащадків) – завдяки другій частині свого прізвища, яка походило від того ж самого маєтку, що й у самих Єловицьких – підходили для цієї ролі якнайкраще.

Саме в такому амбівалентному вигляді «князівська легенда» Єловицьких набула поширення в літературі наприкінці XIX ст. У А.Косинського серед родів, що ведуть своє походження від Рюрика, згадуються і Кропотки/Кропотки («того ж гербу, що Єловицькі, були на Волині, згасли в кінці XVII століття»), і Єловицькі, які, на думку автора, мають походити від переяславської гілки Рюриковичів, але правдоподібно є відгалуженням згаслого князівського роду «Кропотка», а князівський титул втратили у XVI ст.⁹²

Навіть поява вже згаданої авторитетної праці Ю.Вольфа, як, зрештою, і подальший розвиток генеалогічних студій у XX ст., не зашкодили «князівській ідеї» Єловицьких. Остання продовжила своє життя і завдяки новій хвилі уваги до історії власного роду у суспільстві навіть зазнала подальшого тиражування. Зокрема, на сайті популярної Інтернет-енциклопедії «Wikipedia» читач ще донедавна міг прочитати (відповідно під гаслами «Jełowiccy» і «Jełowicki (herb szlachecki)») вже зовсім переплутані й суперечливі відомості: «Єловицькі – князівський (княжий) рід руського походження, який узяв своє ім'я від маєтку Єловичі, має спільне походження з російським родом Кропоткіних (у зв'язку з чим його представники початково вживали також прізвище Кропотка-Єловицький) і походить найправдоподібніше від смоленської гілки династії Рюриковичів» («Jełowiccy – ród kniaziowski (książęcy) pochodzenia ruskiego, który wziął swoje nazwisko od dóbr Jełowicze, mający wspólne pochodzenie z rosyjskim rodem Kropotkinów (w związku z czym jego przedstawiciele używali początkowo także nazwiska Kropotka-Jełowicki), a pochodzący najprawdopodobniej od smoleńskiej gałęzi dynastii Rurykowiczów»)⁹³ та «князі Кропотко на Єловичах, звані Єловицькими – князівська родина, що походить від кн. переяславських, котрі напевно були смоленською гілкою Рюриковичів, одна з найстарших на Волині» («kniaziowie Kropotko na Jełowiczach, zwani Jełowickimi – rodzina kniaziowska pochodząca od ks. Perejasławskich, będących najpewniej smoleńską gałęzią Rurykowiczów, jedna z najstarszych na Wołyniu»)⁹⁴.

Не беручись сперечатися з легендою про переяславських князів – позаяк на її користь чи некористь неможливо навести жодних історичних фактів, – зупинімося докладніше на версії про спорідненість між панською родиною Єловицьких і князівським родом Кропоток-Єловицьких. Припущення про спільність їх

походження заперечують не тільки подані вище генеалогія і факти з історії волинських князів Кропоток/Крокоток, але й свідчення самих Єловицьких.

14 липня 1625 р. до канцелярії Кременецького земського суду з'явився шляхтич Павло Дудковський і попросив вписати заповіт князя Якова Кропотки. Ішлося про той самий документ, що його було облятовано (облята – запис документа до судово-адміністративних книг для того, щоби він набув юридичної сили) у луцькому ґроді понад півстоліття тому. Судові урядники (відповідно до тогочасної канцелярської практики) наказали публічно прочитати акт, після чого зголосився присутній там само київський стольник Захаріаш Єловицький⁹⁵. Останній від свого імені та від імені всіх Єловицьких запротестував проти князя Кропотки/Кропотки, котрий, за словами протестанта, нещодавно прибув із Московії та узурпував герб і прізвище Єловицьких. Зокрема, до стародавнього гербу Єловицьких, що називається «Боженець» і складається з хреста й хоругви з двома розведеними кінцями, князь додав три лінії («зуби або колки»), а Єловицьким став зватися від розміщеного в Луцькому повіті, над річкою Стир, маєтку Яловичі (з присілками Ворсин, Чеконь і Котелев). Останній насправді є дідичною власністю Єловицьких, а князь лише тримав його у заставі й незаконно розпорядився ним у своєму заповіті. З.Єловицький задекларував своє бажання добиватися справедливості у судовому порядку, і на його прохання протестація була вписана до кременецьких земських книг разом із заповітом.

Очевидно, що ініціатива повторного вписання заповіту князя Я.Кропотки належала самим Єловицьким: цей документ з юридичного погляду вже не відіграв суттєвої ролі, позаяк спадкоємці князя успішно поділили його маєтності ще у XVI ст. Тож облятація тестаменту (до того ж у суді «рідного» для Єловицьких Кременецького повіту) мала стати приводом для здійснення протесту з боку Єловицьких, а той своєю чергою був складовою процесу, спрямованого на повернення їх старого родового гнізда – села Яловичі. Ще раніше, того ж таки 1625 р., до луцьких земських книг під №276 була вписана апеляція у справі між Єловицькими (київський стольник Захаріаш, волинський підстолій Кшиштоф, холмський ловчий Геронім, кременецький війський Даніель, Александр і Анджей) як позивачами та власниками часток в Яловичах, Ворсині, Котелеві й Чеконі як відповідачами. Останні мусіли представити свої права на ці маєтки, якщо б виявилось, що на цих селах записана «слухна й правова» сума, Єловицькі були зобов'язані до її сплати. Своєю чергою, відповідачі в тому ж суді 7 червня протестували проти таких дій панів Єловицьких (запис №ТНП)⁹⁶. У подальшому Єловицьким – саме як власникам Яловичів, Ворсина і Котелева – вдалося в 1627 р. отримати в Коронному трибуналі вирок у справі проти князів Ружинських, Ісайковського й Слуцького, котрі знову ж таки мали пред'явити свої права на вказані маєтки та, після отримання належних їм сум, поступитися з держання цих сіл⁹⁷. Очевидно, що ці заходи Єловицьких виявилися марними. Як, зрештою, примарними виглядали і їх претензії на Яловичі – родове гніздо в їх володіння так ніколи й не повернулося.

Таким чином, заява З.Єловицького, здійснена в кременецькому земстві, мала на меті суто практичні цілі й, відповідно, містила притаманні всім тогочасним протестаціям риси: їх автори, намагаючись у всілякій спосіб підкреслити та обґрунтувати протиправність дій іншої сторони, часто перебільшували чи применшували, перекручували або просто замовчували певні факти. Відповідним чином діяв і З.Єловицький, твердячи, що князь Кропотка нещодавно прибув із Московії, а маєток Яловичі тримав у заставі, хоча насправді предки князя Якова Васильовича мешкали на Волині щонайменше з кінця XV ст. й отримали тут маєтки від великого князя литовського. Сказане однак не підважує достовірності протестації стосовно інших моментів. Зокрема, у ній містяться цікаві відомості щодо герба Єловицьких, назва якого («Боженець», а не «Брама табірна») і

опис (хрест і хоругва, а не брама з хрестом) не відповідають поданим у пізніших генеалогічно-геральдичних довідниках. Зрештою, безсумнівно залишається той факт, що жодного родинного зв'язку між Єловицькими та князями Крпотками не було.

Нижче подаємо повний текст впису від 14 липня 1625 р. – за копією, зробленою наприкінці XIX ст. на замовлення Єловицьких із кременецької земської книги. Остання зберігалася в Київському центральному архіві під номером 1512 і до нашого часу не дійшла. Хоча текст заповіту князя Я.Крпотки, що міститься у вписі, уже було опубліковано у 3-му томі 8-ї частини «Архива Юго-Западной России» (за вписом до луцької гродської книги)⁹⁸, проте подаємо його без жодних скорочень, позаяк він є складовою впису й, крім того, у написанні окремих слів дещо відрізняється від «луцького» варіанту (ці відмінності рівною мірою можуть свідчити як про неухважність давніх канцеляристів, так і про недбалість переписувачів XIX ст.). При публікації впису зберігаємо оригінальне написання, лише розшифровуємо скорочення під титлами (у квадратних дужках), модернізуємо пунктуацію та уніфікуємо вживання великої/малої літери.

Упись тестаменту ц[а]на Яловицкого

Року тисеча шестсот двадцать пятого м[е]с[а]ца июля чотырнадцатого дня.

На роках судовых земских кременецких, в шест недел по светой Троицы рымском святе в року звыш менованом припалых и судовне отправовати зачатых, перед нами Самоелемъ Ледоховским, судею, а Яномъ Гораином, подсудькомъ, врядниками судовыми земскими кременецкими, ставши очевисто, шляхетный Павел Дудковъский для вписаня до книг нинешних земских кременецких пер облятам подал тестамент князя Якова Василевича Крпотки, просечи, абы принят и до книг уписан был, а так мы, суд, тот тестамент, за поданьемъ и прозбою помененого пана Дудковского для вписаня до книг приймаючи, перед собою читати казали есмо, и так ся в себе мает.

Во имя Божее Светое и Живоначалное Тройцы станся. Я Яковъ Василевич Крпотка Єловицкий ознаяую то и чиню явно всем посполитым, кому потреба будетъ вказовати албо // чтучи его послухати, нинешнимъ и напотом будучимъ, штож з навеженя Божого будучи мнѣ обложеного хоробою и розумеючи то, иж каждый чоловѣк ест смертелный, который ся на тот свѣтъ не народил, тот не умрет, и взявши по собѣ сам, иж с тое хоробы живѣ быти не могу, але хотечи сам по доброй воли своей, без жадного примушенья и намовы людское приятелское, при животе и по смерти живота своего малжонку и промежку детей своих порядност и вы именьях своих во всей отчизне поровнанье и покой вечный вделяти, иж бы по животе моем спокойное и вечное мешькание промежку собою мели, то вчинити и зоставити не на словех, што под часом с памети людское и сходит, толко на писме под сведомомъ врядовым и приятелским, будучи в доброй памети, целомъ и зуполномъ розуме, врозумевши⁹⁹ тестамент мой. На первой поручаю и даю в руки душу свою Богу Сотворителю в Тройцы Единому, а тело мое грешное мает жона, дѣти мои почтively, ведле закону нашего хрестяньского, погresti и по души моей на церкви Божии роздати на сорокоусты и памети чинити. И ку тому теж то на томъ тестаменте докладаю, иж маючи за собою у малженстве светомъ з дому зацнаго, почтывого, дочку небожчика // пана Олехна Гринковича Козиньского на имя Овдотю, по которой взял есми посагу, вношенья в дом мой сто копъ грошей готовых личбы и монеты литовское а сто копъ в золоте, в серебре, в шатах, перлах клейнотах и иншихъ многих рухомых речах. Што я все до рукъ своих взял и ку своему пожитку обернулъ, а инъшие рѣчи, бываючи часто крот на службах господарских и земскихъ, утратил и на то есми еи малжонъце своей никоторой слушной оправе и твердости на именах моихъ отчизных не вчинил. А будучи в томъ малженстве светом з нею, малжонкою моею, мел и маючи ку себе аж до сего часу службы и склонности и сердечную милость, яко на малженьский светый станъ принадлежить, паметаючи тые службы ее и цнотливое захованье, теперешней остатной воли и часу своего смертелную показавши еи ласку свою, якъ напротивку того вѣна, вношеня ее в дом мой двохсот копъ грошей, и ку тому з ласки своей привенъку дру(гу)ю двесте коп грошей личбы литовское, такъ теж и за цнотливый службы и склонности ее напротивку мене, малжонка своего, заховуючи в том ведле

звыклости наше хрестянское и ничимъ не отступуючи статуту права земского, хотечи еи малжонце и детем моим по животе своемъ покой вѣчный // вчинити, иж бы жона и дети мои на мене не плакали, але спокойное мешѣкане мели, вѣдаючи вшелякие пожитки в ыменяхъ моих Еловичах у Ворсине, в Чекне и в Котелеви, выймуючи зо всех тых именей моих за третюю част двор мой Еловицкий зо всим будованем и именье Еловици з бояры путъными, з людми тяглыми, з дворици пустовскими, с полми и сеножатми музкими, такъ яко которое дворище за отца моего и за мене держано было, и ку тому ставъ и млынъ чеконский зо всеми пожитки, и в гае дерево бортное со бчолами и в котором бчол нить, и бчолы вси в пасеце, пашъня в гумнахъ нажатая и на поли засѣяная, и подворем в замку господарскомъ луцкомъ, шаты, цѣнъ, мѣд, а грошей готовых и сребра того ничего не маю, кони ездные, стадо сверѣпге, быдло рогатое, овцы, козы, свини, кури, гуси и вшелякие рухомые малые и великие, яким колвекъ именовъ названые домовые рѣчи и привеллея господарские нивы¹⁰⁰ именья, отчизну мою, то все даю дарую и на вечност тымъ тестаментомъ моимъ описую, отдаляючи то от всех детей, дочок и зятеи моих, их потомковъ, малжонце моей княгини Овдоти Олехновне на вечност, и ку тому пол и сеножатеи дворных, которые я к тому двору Еловицкому за живота своего держалъ и вживал, так // теж в гаех и на будованъе дерева и на рубане дровъ, в рецѣ Стыру бобровых гонъ и на поли ловы зверины и пташъе, на всемъ на томъ записую малжонце своей третюю част также на вечност, а малжонка моя с тое третее части, от мене еи на том тестаменте выше на вечност меновите описаное, дѣтемъ, дочкамъ моимъ, не мает и не будет повинъна никоторое выправы и посагу давати, толко спокойное мешкане мети мает и то все держати и вживати на вечные часы и волна будет по животе и при животе своемъ дѣтем, дочкамъ своим, которой з них, албо тому, кому хуть и воля ее на то будетъ отдати, продати, даровати на церковь Божюю записати и такъ тымъ шафовати ведле воли и мысли своее, а дети, дочки мои вси и зятѣ мои не мають еи того забороняти и в тое ся вступовати, толко вечное молчане мети мают. А внука моя Овдохна, дочка небожчика зятя моего Василя Красовъского, то мает малжонка моя княгиня Овдотя до себе взяти и ховати до лет ее, а коли лета свое мети будет, тогды мает еи и повинна будет с части своее дати пятнадцат копѣ грошей готовых, две сверѣпы стадних, пят волов а три корове. А што се тычет тых пол и сеножатеи, дерева бортного и гаевъ, што предки мое и я сам надали на церкви Бо//жии, на церковь Чесного Хреста и на церковь светого Дмитрия, в той земли и в гаи цер[ков]нии жана, дѣти, дочки и зяти мои ничимся не мают вступовати и отцем (цер)кве Божи отыймовати. Къ тому теж, штося дотычет именя моего Ворсина, Чекня и двоих ставовъ верхнихъ и млиновъ, пол, сеножатеи, гаевъ, бобровых гонъ, ловов зверинних и пташих и дворища пустовского на Гънидаве, которое лежит недалеко от двора королевского, и вшеляких пожитковъ малых и великих, што с тым именяма на тые две части приналежит, то все отписую дѣтем, дочкам моим Марухне, Настаси, Ганне, Масци и Полагъне, которые лета мают и которые лет не мают, если замуж пойдут, тогды то промежку собою на части ровные розделяти, водле права прирожного, мают, которые еще замуж нешли, тые мают с частями своими, што на нихъ прийти мают, зо всим с тым каждая з нихъ при малжонце моей а матце своей кнегини Овдоти мешкати, а жона моя а matka их тых именей и всех пожитковъ ничим утратити не мает, але коли замуж пойдут, тогды то все им каждой з них в целости вернути мает. Ку тому теж которую сорок копѣ грошей литовских, едучи на послугу господарскую до Ифлянт, // взял и позычил в зятя своего небожчика Василя Красовского и записал еси ему тую суму пенезей на имену моем отчизном Котелеви, то и тепер бым тестаментомъ моим, остатною волею своею, записую и той лист мой записный на тую сорок копѣ грошей потвержаю, которое имене Котелев дочка моя Марухна Василева Привередовская в той суме сороку копах грошей и до сего часу держитъ, тогды то все мои и сестры ее, коли замуж пойдут, а будет ли им в том кривда се видити, на первой они сами и зяти мои тую сорокъ копѣ грошей власного долгу моего дочцѣ моей а сестрѣ своей Марухне всѣ ровными частми заплативши, тож тое имене Котелевъ на ровные части, ведъле права прирожного, розделити и поровъняти на вечные и потомные часы мают, а не отдавши тыхъ сорока копѣ грошей, ни в чом ся в тое именье Котелевъ вступовати не мают иж до зупольное заплаты. А въ опеку поручаю жону и дѣти мои приятелем своих их милости пану Михаилу Федоровичу Сербину Хорохорынскому, земли Волынское суди и повету Луцкого, а пану Анъдрею Ивановичу Русину, подстаростему луцкому, а шурина своему пану Дмитру Олехновичу Козынскому. Якож если тот тестамент, остаточъную волю, на вѣряде в замку господарском Луцкомъ через // приятеля своего и черес лист свой оповедил и до книгъ врьдowych зем. записати дал и на то дал еси

малжоньце моеї княгини Овдотї Олехновне тот мой тестамент з моею печатю. А при том были и тому добре сведоми панъ Войтех Красовский, воротный луцкий, на тот часъ будучи на месцу пана Анъдрея Русина, подстаростего луцкого, в Луцку, а панъ Федор Русинъ, писаръ луцкий, а панъ Томило Ворона Боротинъский. Которые за прозбою моею печати свое приложили к сему моему тестаменту. Писан въ Еловичах лета Божего Нароженья тисяча пятсотъ шестьдесятъ четвертого м[е]с[я]ц[а] марца осмнадцатого дня.

У того листу печатей притисненых чотыри черзь таки .

При котором актикованю того якобы тестаменту князя Якова Василевича Крокотки або Кропотки сведчился соленигер сам от себе и од всих пановъ Еловицких урожоный его милость панъ Захарияшъ Боженецъ Еловицкий, столникъ киевський, секретар и писар его королевское милости, против тому титулови того то князя Крокотки або Кропотки, з Москъвы недавно не ведати яким способом выеханому и Еловицким ся написанному, и противъ печати гербови его, в котором под крыжом и хорогвою о двох розвиненыхъ // коньцах, што здавна слынетъ Боженецъ, гербъ такий нашъ дедичовъ Еловицкихъ, тот князь Крокотъка межи тые два концы хоругъви гербу нашого свои три зубы або колки втрутил и вырыл в такую форму и смелсе написати неслушне и неналежне титулом старожитным нашим власным Еловицким, по дедицтве нашом селе Еловичах, в повете Луцком над рекою Стыром з гаем и з двема приселками Ворсином, Чекнем и Котилевом лежачих и в заставе у него будучих, и противъ тому тестаментови и кондициям его, яко неналежне и неправне пописаным, якобы в диспозыцию свою добра наши дедичные затигаючи. О што все правом хотечися расправити и просил, абы тая протестаця его милости при том же актикованю того мниманого тестаменту князя Кропотчиного до книг зем. крем. принята и записана. Которые такъ, такъ тот тестамент, яко и протестаця его милости пана столника киевського, за принятем нашим судовым до книг ест записаны.

Ящ. Кремен. № 1512, актъ «МФ».

(Киевский центральный архив)

Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника НАНУ. – Відділ рукописів. – Ф.46 (Єловицькі). – Тека ХХІ. – Арк.106–110. – №1176.

¹ Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. – Warszawa, 1895. – S.649–687.

² Ibid. – S.649–650.

³ Ibid. – S.660.

⁴ Упорядники матеріалів Єловицьких подають, що це сталося 1444 р. (Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника НАНУ (далі – ЛННБ). – Відділ рукописів. – Ф.46 (Єловицькі). – Тека ХХІ. – №1145). Відповідно, цей же рік подано й у: *Żychliński T. Złota księga szlachty polskiej. – Poznań, 1893. – Rocznik XV. – S.217.*

⁵ *Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993. – С.140–141; Її ж. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна / Вид. 2-ге. – К., 2008. – С.153–154.*

⁶ *Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / Wyd. Z.L.Radziwiński, P.Skobielski, B.Gorzak. – Lwów, 1887. – Т.І: 1366–1506. – S.54–55.*

⁷ Ibid. – S.64.

⁸ Ibid. – S.112.

⁹ ЛННБ. – Відділ рукописів. – Ф.46. – Тека ХХХV. – №7009.

¹⁰ *Яковенко Н.М. Українська шляхта... – К., 1993. – С.140; Її ж. Українська шляхта... – К., 2008. – С.153.*

¹¹ *Niesiecki K. Korona Polska przy złotey wolności starożytnemi rycerstwa polskiego y Wielkiego Xięstwa Litewskiego kleynotami naywyższymi honorami heroicznym, męstwem y odwagą, wytworną nauką a naypierwey cnotą, nauką pobożnością y świętobliwością ozdobiona potomnym zaś wiekom na zaszczyt y nieśmiertelną sławę pamiętnych w tey oyczyźnie synow podana. – Lwów, 1738. – S.429.*

¹² ЛННБ. – Відділ рукописів. – Ф.5 (Оссолінські). – Спр.7444. – Ч.1. – Арк.324.

¹³ *Jabłonowski J.A. Heraldica to iest osada kleynotow rycerskich y wiadomosc znakow herbownych etc. – Lwów, 1742. – Traktat VI. – §V.*

- ¹⁴ Толочко П.П. Древняя Русь. Очерки социально-политической истории. – К., 1987. – С.123–125.
- ¹⁵ Tabulae Jablonovianae ex arboribus genealogicis familiarum slavicarum, regni Poloniae, nec non extraneorum ab iis prognatarum, tum cum iis cognatarum collectae. – Norimbergae, 1748. – Tab.XIV.
- ¹⁶ Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanaście / Przekład Karola Mecherzyńskiego. – Kraków, 1868. – Т.ІІ: Кs.V–VIII [Jana Długosza kanonika krakowskiego Dzieła wszystkie wydane staraniem Alexandra Przezdzieckiego. – Т.ІІІ]. – S.30.
- ¹⁷ Пйотр Геронім Єловицький, чернігівський мечник із 3 березня 1731 р. (ЛННБ. – Відділ рукописів. – Ф.46. – Тека XXXI. – №4483), виступає з цим урядом ще 9 червня 1747 р. (Там само. – Тека XXIX. – №3439). Як переяславський староста згадується у джерелах від 1740 р. (Там само. – Тека XXVIII. – №2983) до 1787 р. (Там само. – Тека XXIX. – №3629).
- ¹⁸ Okolski S. Orbis Polonus. – Cracoviae, 1641. – Т.І. – P.297–298.
- ¹⁹ Herby rycerstwa polskiego, przez Bartosza Paprockiego zebrane i wydane r.p. 1584 / Wydanie Kazimierza Józefa Turowskiego. – Kraków, 1858. – S.863.
- ²⁰ Archiwum ksiąg Sanguszków w Sławucie / Wyd. Bronisław Gorczak. – Lwów, 1890. – Т.ІІІ: 1432–1534. – S.325.
- ²¹ Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego S.J. powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza. – Lipsk, 1839. – Т.ІV. – S.486.
- ²² Wilczyński J.K. Herbarz starodawnej szlachty podług Heraldyków polskich z dopełnieniem do czasów obecnych. – Paryż, 1860 (rozdział «Rodowód książąt Ogińskich»).
- ²³ ЛННБ. – Відділ рукописів. – Ф.5. – Спр.7444. – Ч.1. – Арк.324.
- ²⁴ Историческая родословная Еловицких. – Санкт-Петербург, 1877. – С.11.
- ²⁵ Прикладом може слугувати «Хроніка роду Дрогойовських» (*Drohojowski J. Kronika rodziny Drohojowskich.* – Kraków, 1904), на яку взувалися Єловицькі при збиранні матеріалів до історії роду, або ж публікації мінімонографій про деякі роди у випусках «Золотої книги польської шляхти» (*Żychliński T. Złota księga szlachty polskiej.* – Poznań, 1879–1908. – Roczn. I–XXXI).
- ²⁶ Див., напр.: Славянская энциклопедия. XVII век: В 2 т. – Москва, 2004. – Т.1: А–М / Авт.-сост. В.В.Богуславский. – С.622.
- ²⁷ Словарь церковнославянского и русского языка, составленный вторым отделением Императорской академии наук. – Санкт-Петербург, 1847. – Т.ІІ. – С.225.
- ²⁸ Российский родословный сборник, издаваемый князем Петром Долгоруковым. – Санкт-Петербург, 1841. – Кн.ІІ. – С.68–69, 101–103.
- ²⁹ Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy... – S.185.
- ³⁰ Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссиею для разбора древних актов, состоящей при киевском, подольском и волынском генерал-губернаторе (далі – АЮЗР). – К., 1907. – Ч.VІІІ. – Т.ІV: Акты о землевладении в Юго-Западной России XV–XVІІІ вв. – №XІІІ. – С.106.
- ³¹ Дружиною великого князя литовського (1430–1432 рр.) і волинського князя (1437–1452 рр.) Свидригайла Ольгердовича була Анна Іванівна, двоюрідна сестра тверського князя Бориса Олександровича. Після смерті чоловіка (помер 10 лютого 1452 р.) вона отримала від великого князя Казимира Ягеллончика привілей на маєтки Здзітов, Городок Давидів і Дворці, а також, очевидно, володіла й іншими маєтками на Волині. Померла між 1471 і 1486 рр., а її маєтності великий князь поступово роздав у володіння різним особам, зокрема Городок дістався князю Іванові Васильовичу Ярославичу, також вихідцеві з Московії (*Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy...* – S.154, 339). Постає питання, чи не було це цілеспрямованою політикою великого князя, коли певні маєтки передавалися московським вихідцям?
- ³² АЮЗР. – Ч.VІІІ. – Т.ІV. – С.106–107.
- ³³ Там же. – С.107; Акты Литовской метрики / Собраны Ф.Н.Леонтовичем. – Варшава, 1896. – Т.І. – Вып.1: 1413–1498 гг. – С.112–113. – №289. В архіві Єловицьких у реєстрі документа його помилково датовано 1497 р. (ЛННБ. – Відділ рукописів. – Ф.46. – Тека XXXV. – №7009).
- ³⁴ Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. – Т.І. – S.101.
- ³⁵ АЮЗР. – Ч.VІІІ. – Т.ІV. – С.352–355. – №XLVI.
- ³⁶ Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. – Т.ІІІ. – S.323.

- ³⁷ Любавский М. Литовско-русский сейм. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства. – Москва, 1901. – С.517–518.
- ³⁸ АЮЗР. – Ч.VIII. – Т.IV. – С.109–111.
- ³⁹ Яковенко Н.М. Українська шляхта... – К., 1993. – С.309; *Ї ж.* Українська шляхта... – К., 2008. – С.346.
- ⁴⁰ Литовська метрика. – Кн.561: Ревізії українських замків 1545 р. / Підгот. В.Кравченко. – К., 2005. – С.120, 134, 139.
- ⁴¹ Князь Ф.Г.Пронський займав уряд київського воеводи в 1544–1555 рр. (Urządnicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy / Opracowali Eugeniusz Janas i Witold Klaczewski. – Kórnik, 2002. – S.66–67, 313).
- ⁴² АЮЗР. – Ч.VIII. – Т.IV. – С.107–109.
- ⁴³ Там же. – Т.III. – С.63–67. Запис до луцьких гродських книг №15 (ЛННБ. – Відділ рукописів. – Ф.46. – Тека XIII. – №1143. – Арк.1. – №3; Тека XXXVI. – №7401. – Арк.94).
- ⁴⁴ АЮЗР. – Ч.VII. – Т.I. – С.220.
- ⁴⁵ Яковенко Н.М. Українська шляхта... – К., 1993. – С.132, 135, 279, 309; *Ї ж.* Українська шляхта... – К., 2008. – С.144, 148, 311, 346.
- ⁴⁶ АЮЗР. – Ч.VIII. – Т.III. – С.67.
- ⁴⁷ Там же. – С.634.
- ⁴⁸ Там же. – Т.VI. – №СХХV. – С.388.
- ⁴⁹ ЛННБ. – Відділ рукописів. – Ф.46. – Тека XXII. – №1292. – Арк.1 (ks.31, fol.203); *Źródła dziejowe.* – Warszawa, 1889. – Т.XIX. – S.4.
- ⁵⁰ Там само. – Тека XXXVI. – №7401. – Арк.92.
- ⁵¹ Опись актов книги Киевского центрального архива №2093 (1565–1569 гг.) / Сост. М.Н.Ясинский. – К., 1895. – С.7; ЛННБ. – Відділ рукописів. – Ф.46. – Тека XIII. – №1143 а. – Арк.34, № 515.
- ⁵² Опись актовой книги Киевского центрального архива №2093... – С.45; ЛННБ. – Відділ рукописів. – Ф.46. – Тека XXXVI. – №7401. – Арк.110.
- ⁵³ ЛННБ. – Відділ рукописів. – Ф.46. – Тека XIII. – №1143 (нотатка 519); Тека XXXVI. – №7401. – Арк.110.
- ⁵⁴ Пор.: Яковенко Н.М. Українська шляхта... – К., 1993. – С.309; *Ї ж.* Українська шляхта... – К., 2008. – С.346; Herbarz Polski. – Cz.I: Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich / Ułożył i wydał Adam Boniecki. – Warszawa, 1908. – Т.XII. – S.311; Rodzina. Herbarz szlachty polskiej / Oprac. S.Uruski, A.A.Kosiński, A.Włodarski. – Warszawa, 1911. – Т.VIII. – S.74; ЛННБ. – Відділ рукописів. – Ф.5. – Спр.7444. – Ч.3. – Арк.59, 627, 633 (нотатки В.Руліковського про князя Якова Кропотку і його доньок). Плутанина ця додатково ускладнена невірною пунктуацією видавців АЮЗР при публікації листа княжни Полагни Яківни (АЮЗР. – Ч.VIII. – Т.VI. – С.386).
- ⁵⁵ Яковенко Н. Українська шляхта... – К., 2008. – С.346. Проте тут В.Красовський помилково записаний як чоловік княжни Ганни Яківни.
- ⁵⁶ ЛННБ. – Відділ рукописів. – Ф.46. – Тека XXXVI. – №7401. – Арк.95.
- ⁵⁷ Опись актовой книги Киевского центрального архива №2035 / Сост. И.М.Каманин. – К., 1883. – С.16.
- ⁵⁸ *Źródła dziejowe.* – Т.XIX. – S.5, 6.
- ⁵⁹ Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею. – Санкт-Петербург, 1846. – Т.I: 1340–1506. – №59. – С.72; Skarbiec diplomatów papieżkich, cesarskich, królewskich, książęcych; uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów / Zebrał i w treści opisał Ignacy Daniłowicz. Z rozgonych rękopismów znajdujących się w bibliotece Muzeum Wileńskiego wydał Jan Sidorowicz. – Wilno, 1860. – Т.I. – №604. – S.301. Існують розбіжності щодо часу великокнязівського надання: 1393, 1456 і 1471 рр. Проте Ю.Вольф переконаний, що йдеться про 1486 р. (*Wolff J.* Kniaziowie litewsko-ruscy... – S.339). Зрештою, це корелюється із часом надання Яловичів для князя Івана Кропотки – також після вдови Свидригайла.
- ⁶⁰ Литовська метрика. – Кн.561. – С.134, 139.
- ⁶¹ ЛННБ. – Відділ рукописів. – Ф.5. – Спр.7444. – Ч.3. – Арк.38.
- ⁶² Там само. – Арк.35, 242, 612.
- ⁶³ Яковенко Н. Українська шляхта... – К., 2008. – С.316.

- ⁶⁴ Опись актовъ книги Киевского центрального архива №2093 (1565–1569 гг.) / Сост. М.Н.Ясинский. – К., 1895. – С.49.
- ⁶⁵ Herbarz Polski. – Т.VIII. – С.58–59.
- ⁶⁶ ЛННБ. – Відділ рукописів. – Ф.46. – Тека XXXII. – №5087 (випис із: «Луцкие земские записовые и декретовые книги №2076, л.687, ак.1542»).
- ⁶⁷ Там само. – Ф.5. – Спр.7444. – Ч.3. – Арк.37, 59.
- ⁶⁸ Там само. – Арк.59.
- ⁶⁹ АЮЗР. – Ч.VIII. – Т.VI. – №СХХV. – С.384–388.
- ⁷⁰ Опись актовъ книги Киевского центрального архива №2046 / Сост. И.М.Каманин. – К., 1890. – С.12.
- ⁷¹ АЮЗР. – Ч.II. – Т.I. – С.6, 8.
- ⁷² Źródła dziejowe. – Т.XIX. – S.4.
- ⁷³ Ibid. – S.5.
- ⁷⁴ ЛННБ. – Відділ рукописів. – Ф.46. – Тека XXII. – №1292. – Арк.1 зв. (випис із поборового реєстру Волинського воєводства: ks.31, fol.339); Źródła dziejowe. – Т.XIX. – S.52.
- ⁷⁵ Źródła dziejowe. – Т.XIX. – S.59.
- ⁷⁶ Його частку визначити складно, оскільки він сплачував поборове також з інших маєностей (Źródła dziejowe. – Т.XIX. – S.60).
- ⁷⁷ ЛННБ. – Відділ рукописів. – Ф.5. – Спр.7444. – Ч.3. – Арк.59.
- ⁷⁸ Акт спершу облятований до луцьких ґродських книг, а вже витяг із них вписано в луцькі земські книги; впис №29 (ЛННБ. – Відділ рукописів. – Ф.46. – Тека XXXVI. – №7401. – Арк.111).
- ⁷⁹ Źródła dziejowe. – Т.XIX. – S.95, 103, 105, 110.
- ⁸⁰ ЛННБ. – Відділ рукописів. – Ф.46. – Тека XXXII. – №5086 (випис із: «Луцкие земские записовые и декретовые книги №2076, л.667, ак.1519»).
- ⁸¹ Вписано в луцькі земські книги; впис №391 (Там само. – Тека XXXVI. – №7401. – Арк.5).
- ⁸² Там само. – Тека XIII. – №1143.
- ⁸³ Там само. – Тека XXXVI. – №7401. – Арк.94.
- ⁸⁴ АЮЗР. – Ч.VIII. – Т.IV. – №XIII. – С.104–111; ЛННБ. – Відділ рукописів. – Ф.46. – Тека XXXVI. – №7401. – Арк.86–87.
- ⁸⁵ ЛННБ. – Відділ рукописів. – Ф.46. – Тека XVII. – №283.
- ⁸⁶ Показово, що в монографії роду, написаній З.Радзиминським, жодних згадок про князівське коріння Єловицьких немає; див. копію твору (на 28-ми сторінках): Там само. – Тека XXXV. – №7381.
- ⁸⁷ Там само. – Тека XXXV. – №7383. – Арк.2.
- ⁸⁸ Інформативне наповнення цих схем досить лаконічне: Дмитро кн. Єловицький – Іван кн. Крокотко (отримав від короля Казимира Ягеллончика привілей на Яловичі, Ворин, Чекен, Котелув «cum attenentis», що підтвердив Александр) – Василь кн. Крокотко – Тимофій кн. Крокотко і Яків кн. Крокотко (на 1578 р. вже помер; одружений із кн. Козинською, сестрою Дмитра; Сигізмунд Август підтвердив йому привілей Казимира й Александра на Яловичі «cum attenentis») – невідомі на ім'я доньки, заміжні за Михайлом кн. Ружинським (1578 р.), луцьким ґродським суддею Григорієм Данилевичем, Василем Привередовським, Стефаном Федоровичем Русин-Берестецьким (Там само. – Тека XXXV. – №7383. – Арк.8, 15). Плутанини з князями Крокотками-Єловицькими додавав і той факт, що, на думку упорядників документів Єловицьких, Іван Крокотка дістав привілей від Казимира в 1440 р. (так було потрактовано «індикт 3»; Там само. – Тека XXI. – №1153. – Арк.30), тобто мав бути сучасником Пашка Єловицького.
- ⁸⁹ Там само. – Тека XXXV. – №7383. – Арк.8.
- ⁹⁰ Там само. – Арк.15.
- ⁹¹ *Zychliński T.* Złota księga szlachty polskiej. – Poznań, 1893. – Rocznik XV. – S.217.
- ⁹² [Kosiński A.A.]. Przewodnik heraldyczny. Monografie kilkudziesięciu znakomitszych rodzin, spis rodzin senatorskich i tytuły honorowe posiadających. – [Cz.I]. – Kraków, 1877. – S.156.
- ⁹³ [http://pl.wikipedia.org/wiki/Je% C5% 82owiccy](http://pl.wikipedia.org/wiki/Je%C5%82owiccy)
- ⁹⁴ [http://pl.wikipedia.org/wiki/Je% C5% 82owicki_\(herb_szlachecki\)](http://pl.wikipedia.org/wiki/Je%C5%82owicki_(herb_szlachecki))
- ⁹⁵ Про З.Єловицького див.: Кулаковський П. Канцелярія Руської (Волинської) метрики 1569–1673 років. Студія з історії українського регіоналізму Речі Посполитої. – Острог; Л., 2002. – С.155–160.

⁹⁶ ЛННБ. – Відділ рукописів. – Ф.46. – Тека ХХХVI. – №7401. – Арк.121.

⁹⁷ Herbarz Polski. – Т.IX. – S.7.

⁹⁸ АЮЗР. – Ч.VIII. – Т.III. – №XXII. – С.63–67.

⁹⁹ Пропущено фрагмент: «самъ в себе и остаточное воли своеиб пишу тот» (див.: АЮЗР. – Ч. VIII. – Т.III. – С.64).

¹⁰⁰ Має бути: «на вси».

In article discussed ways of creating «princely Legends» Volyn' nobles Yelovyts'ki, which acquired the spread in the XVIII-XX. Play history prince kind Kropotky-Yelovyts'ki in XV–XVI centuries allowed to deny allegations doubt about their relationship with the lordly kind Yelovyts'ki that served as the main argument in favor of views on Sovereign origin. Published from the first half of XVII century. In which one of the masters Yelovyts'ki denies any connection with princes Kropotky-Yelovyts'ki.

Д.С.Вирський*

ПОЛКОВНИК МИХАЙЛО КРИСА – МАЛОЗНАНИЙ ГЕРОЙ/АНТИГЕРОЙ КОЗАЦЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Стаття присвячена діячеві Козацької революції середини XVII ст. – полковникові Михайлові Крисі. Зауважено, що цей старшина репрезентував тип козака-автономіста, готового в обмін на особисті/станові привілеї до послуг Речі Посполитій.

Козацька революція середини XVII ст. досі ще відома здебільшого в «загальнонаціональному» форматі, коли «героями» її виступають деперсоналізовані «козаки» («народ»), або їх одинокий заступник – гетьман. Навіть із біографіями сподвижників «Великого Гетьмана» в українській історіографії вже доволі сутужно. Відтак, ця невеличка розвідка про одного із чільних козацьких старшин, який встиг відзначитися на обох боках протистояння, має зацікавити вітчизняних козакознавців, а також усіх охочих до «людських» вимірів історії.

Серед соратників Б.Хмельницького «першого призову» Михайло Криса (Крисенко, Креса, Кресенко) був вельми примітним. Він походив (чи принаймні перед 1648 р. мешкав) із Крилова¹, із дрібношляхетського середовища². Про це місце його першої історичної фіксації відомо, що те містечко у гирлі Тясмина було ще доволі свіжою осілюстю – засноване 1616 р. воеводою руським Яном Даниловичем (пом. 1628). Усю його недовгу на той час історію, Крилів контролювали споріднені магнатські доми (можна навіть казати про єдиний клан) Даниловичів, Жолкевських і Конецьпольських. Отже, гіпотетично можна передбачати/конструювати якийсь клієнтарний зв'язок козацького старшини із цими магнатами.

Відзначився Криса під Жовтими Водами, коли разом із Максимом Кривоносом його, вбравши по першому розряду («в атлас, в кармазин, в панцир»), відправили як заручника у польський табір. Він тоді знайшов оригінальний спосіб втечі, випросивши у розгублених ляхів коня та нагай – нібито, аби розігнати недисципліновану козацьку сірому, яка підступала до польського обозу із грабіжницькими намірами. Козаків Криса ненадовго прогнав, але назад не повернувся. За ним такий самий фортель здійснив і М.Кривоніс, після чого козаки відчули себе вільними від усіляких зобов'язань і остаточно розгромили польський табір³.

* Вирський Дмитро Станіславович – д-р іст. наук, ст. наук. співроб. Інституту історії України НАН України.